

Het huis Reinier de Klerk, een voormalige buitenplaats in Jakarta

Cor Passchier

Het achttiende-eeuwse buitenverblijf van gouverneur-generaal Reinier de Klerk is een van de weinige sporen van een belangrijke fase in de ontwikkeling van Batavia tot het huidige Jakarta. Nadat het gebouw zijn functie had verloren ontstond in 1994 bij vertegenwoordigers van het Nederlandse bedrijfsleven in Indonesië het idee om geld voor het behoud en restauratie van dit nationale monument bijeen te brengen en er een nieuwe -zinvolle- functie aan te geven. In Nederland werd hiertoe de stichting 'Nationaal Cadeau' opgericht. In aanwezigheid van Hare Majesteit Koningin Beatrix kon op 22 augustus 1995, op locatie in Jakarta, bekend gemaakt worden dat er voldoende fondsen waren bijeengebracht om het complex te behouden voor de toekomst. De Indonesische overheid aanvaardde het cadeau en vier jaar later was de restauratie voltooid.

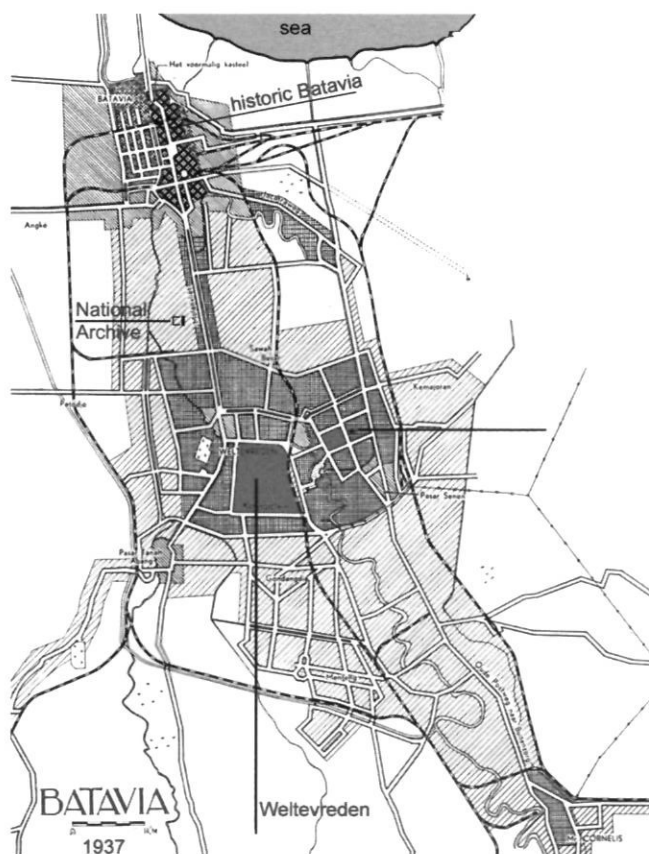
Het oude Batavia

Aan de noordkust van west-Java stichtte de Verenigde Oost-Indische Compagnie 'VOC', in 1619, de stad Batavia. Op de locatie, waar Jan Pieterz Coen in oorlog met de Sultan van Banten, de nederzetting Jacatra verwoeste, werd een vernieuwde versterking gebouwd 'het Kasteel'. Met het Kasteel in het uiterste noordoosten werd de stad Batavia uitgelegd aan weerszijden van de rivier de Ciliwung; een rechthoekig stedenbouwkundig grid met hoofd- en bij-grachten, binnen stadsmuren en aan de west- en oostzijde van het kasteel met versterkte pakhuizen aan de zeezijde. Bij de stadsuitbreiding werd de Grote Rivier, de 'Kali Besar', omstreeks 1630 recht getrokken en gekanaliseerd. De stad groeide voorspoedig en in 1650, waren de beide oevers bebouwd.

Er werd gewoond in smalle huizen van twee bouwlagen op diepe kavels die gesloten straatwanden vormden. De hellende daken waren gedekt met pannen en de gevels waren vrijwel altijd gepleisterd en voorzien van kozijnen en schuiframen. In de achtergevel waren de bovenlichten van de kozijnen dikwijls voorzien van open rotan vlechtwerk om de ruimteventilatie te bevorderen. Met de dakgoot evenwijdig aan de straat kon er een groot dakoverstek (uisteker) gerealiseerd worden. Zo bleven de slaapvertrekken op de verdieping koeler, waren de gevels beter tegen de zon en regen beschermd. Niet alleen door de gepleisterde gevels maar ook omdat de daknok

van de huizen niet haaks maar parallel aan de straat was gebouwd was het stadsbeeld nogal afwijkend van de steden in het moederland.

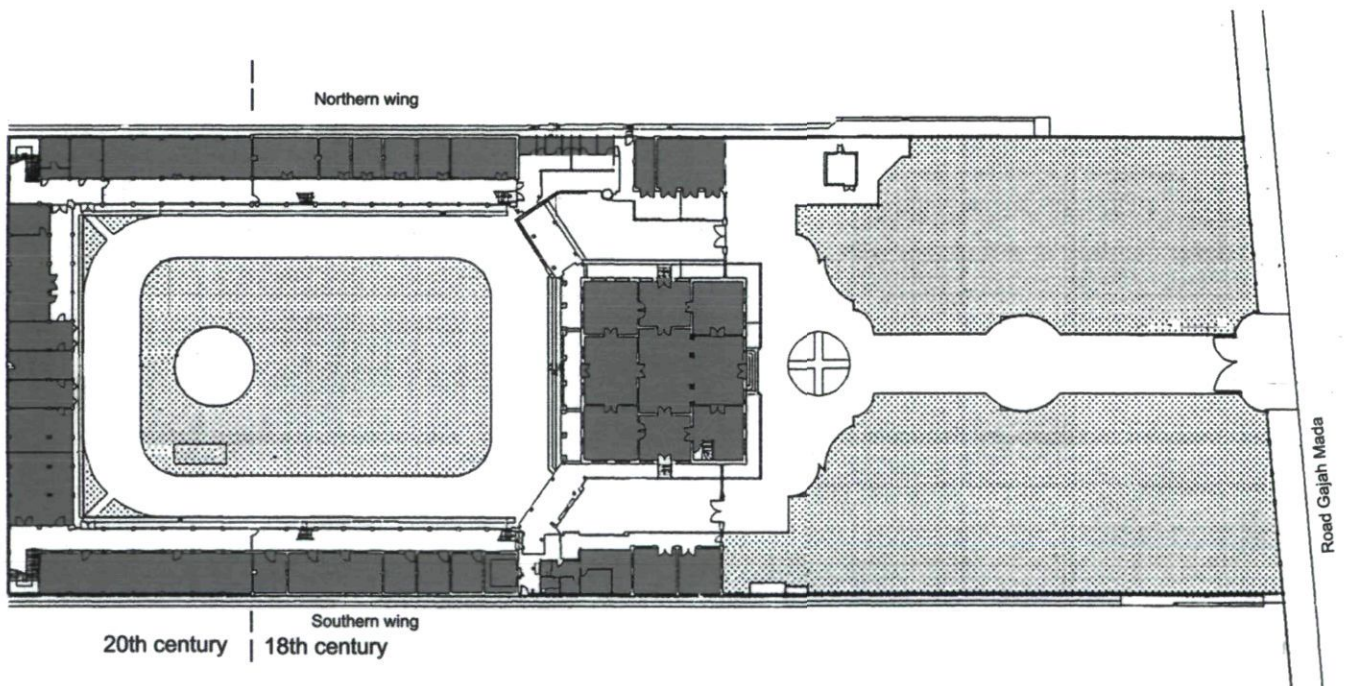
Batavia was als bestuurscentrum van de Verenigde Oost-Indische Compagnie 'VOC' in Zuid-oost Azië maar werd zeker niet alleen door Europeanen bewoond. Zij die hoge posities bij de VOC bekleedden en daarnaast een kleine groep Europese vrijburgers domineerden zeker het stedelijk leven. Verder waren kende Batavia nog de Mardijkers, de nakomelingen van gekerstende voormalige slaven uit veroverde Portugese koloniën, Chinese handelslui en ambachtslieden en grote aan-

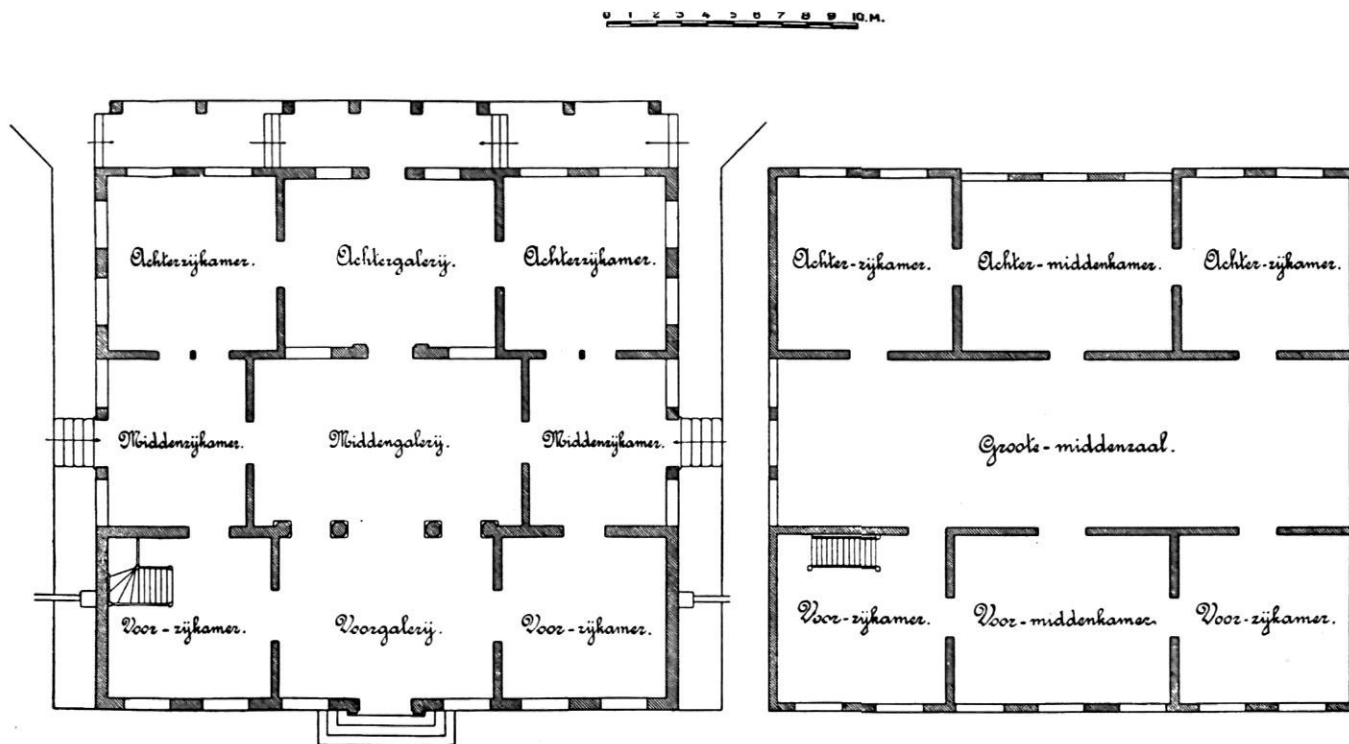
Afb. 1. Batavia 1937. National Archive en de locatie van de voormalige buitenplaats Reinier de Klerk

Afb. 2. De voorgevel van het huis Reinier de Klerk na restauratie (foto Cor Passchier)

Afb. 3. Een tekening van de situatie voor de restauratie

Afb. 4. De plattegronden van het Huis de Klerk getekend door V.I. van de Wall, circa 1938

tallen slaven van nabije eilanden en verre windstreken. Er werd steeds meer geklaagd de steeds voller wordende stad, de steeds meer verzande rivier en de slecht doorspoelde stinkende grachten.

De Thuynen

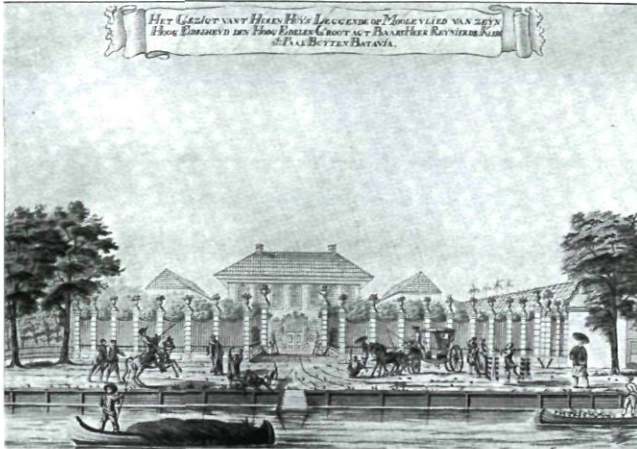
Al in de tweede helft van de zeventiende eeuw, begint dan ook de trek naar buiten. Dat kon omdat de veiligheid in de Bataviasche Ommelanden was toegenomen. De Europese elite verwierf grond en ving aan 'Thuynen' aan te leggen, met beelden, vijvers en fonteinen. Er werden optrekken gebouwd waar men kon verblijven en de stad tijdelijk ontvluchten. Geleidelijk aan transformeerde de 'thuyn-bebouwing' tot volledige landhuizen. In de tijd van De Klerk, sprak men nog steeds over 'thuynen' maar werd er vrijwel permanent gewoond al werd meestal wel een huis in de stad werd aangehouden (afb. 1). Vrijwel rondom de stad ontstond een gordel van groen met daarin landhuizen. Aanvang jaren dertig van de twintigste eeuw telde Van de Wall van de 'Oudheidkundige dienst' in Nederlands-Indië bij zijn onderzoek naar de 'Thuynen in en om Batavia' nog 45 'buitenplaatsen, huizen en overblijfselen daarvan'.¹ Ruim een halve eeuw later was de buitenplaats van De Klerk aan de Molenvliet het laatste redelijk ongeschonden exemplaar dat restte (afb. 2).

De Westelijke Molenvliet ontstond toen in 1648 de 'Kapitein der Chinezen' Bingam een noord-zuidkanaal van de stad tot aan het bos mocht graven. Het diende oorspronkelijk voor het

transport van bamboe en hout.² In de tijd van de Klerk waren aan de oerhollands klinkende 'de Molenvlietschen Dijk al een aantal 'thuyn'percelen gelegen. Reinier de Klerk kon in de jaren 1755-'58, drie naast elkaar gelegen percelen verwerven. Zo kreeg hij voldoende grond om een groot huis, met bijgebouwen en tuin, te realiseren op slechts een kwartier gaans per rijtuig tot de ommuring van de stad.

Reinier de Klerk werd in 1710 in Middelburg geboren en was als stuurman op een 'VOC' schip in Indië gekomen, waar hij een voorspoedige carrière doormaakte. Omstreeks 1760 toen hij het huis bouwde was hij al geruime tijd lid van de Raad van Indië, een adviescollege dat de Gouverneur-generaal moest raadplegen in de uitoefening van het opperste gezag. Hij behoorde dus tot de bovenlaag in de Europese samenleving van Indië. Op 67 jarige leeftijd werd hij zelfs nog benoemd tot Gouverneur-generaal, maar hij stierf al drie jaar later. De welstand van Reinier de Klerk kwam vooral door handel voor eigen rekening. Dit was een algemeen gebruik bij hoge 'VOC' dienaren, ofschoon het door het 'VOC' bestuur in de Nederlanden 'de Heren Zeventien' was verboden. De financiële welstand van de hogere 'VOC' employees nam verder toe door verkregen steekpenningen. Vooral Chinezen die een bedrijf wilden uitoefenen of aan het handelsverkeer wilden deelnemen waren een gewillige prooi.

Deze algemeen gangbare maar formeel illegale praktijken zorgden ook dat het buiten behalve voor ontvangst ook als een kantoor met een pakhuisfunctie fungeerde. Verder kon

Afb. 5. Het "Gezicht vant HerenHuijs Leggende op Moolevliet", Johannes Rach 1764

een aanzienlijk buiten niet zonder veel slaven, die ook verblijfsruimte nodig hadden (afb. 3). Dit is nu nog afleesbaar in het hoofdgebouw, de paviljoengebouwtes ter weerszijden en de aangesloten noord- en zuidvleugels (afb. 4).

Het echtpaar De Klerk formeel kinderloos. De Klerk had wel een aantal 'voorkinderen' en zijn vrouw had een dochter uit een eerder huwelijk. Naast het echtpaar moest het buiten plaats bieden aan een tiental soldaten met hun vrouwen en kinderen en enkele honderden slaven. Er was zelfs een vast slavenorkest van zeventien man dat Europese muziek speelde.³ Het grondkavel was toen ongeveer tweemaal zo groot als in de tegenwoordige tijd en strekte zich uit van het Molenvliet naar de ten westen gelegen riviertje Krokot en ten zuiden kampung Bali. Nabij de rivier Krokot had Reinier de Klerk een stapelgelegenheid (gudang) voor zijn 'eigen' handel.

De oudst beschikbare afbeelding van het huis dateert uit 1764, getekend door Johannes Rach, die in dat jaar als kanonnier te Batavia gearriveerd was (afb. 5).⁴ Oppervlakkig gezien lijken het oude huis en de bijgebouwen de tand des tijds onveranderd doorstaan te hebben, maar het draagt ook na de restauratie nog de sporen van een bewogen geschiedenis. In 1785, vijf jaar na haar man stierf mevrouw De Klerk. Ook daarna verwisselde het huis diverse malen van eigenaar maar het bleef tot 1844 een woonfunctie houden. Toen nam de diaconie van de Hervormde gemeente het in gebruik als weeshuis en onderging het pand enige verbouwingen. Eind negentiende eeuw was het huis zo bouwvallig dat de diaconie besloot het pand in publieke verkoop te brengen. De vrees was gerechtvaardigd dat het gesloopt zou worden en daarom luidde het 'Bataviasch Genootschap van Kunsten en wetenschappen' de alarmbel. Het Indische Gouvernement besloot daarop in 1899 het terrein met opstallen te verwerven.

Het pand kwam in gebruik bij de bureaus van het Mijn- en Grondpeilwezen wat leidde tot nieuwe interne en externe verbouwingen. In 1925 besloot het Gouvernement er het Landsarchief te vestigen. Het gebouw werd toen uitgeteld en grondig gerestaureerd. Hierdoor werden veel van de voorgaande

verbouwingen niet meer traceerbaar. Eind 1949, toen Nederland de soevereiniteit overdroeg aan de republiek Indonesië, werd het Landsarchief 'Kantor Arsip Negara', in 1961 'Arsip Nasional'. Pas in het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw verhuisde het archief naar een nieuwe locatie elders in Jakarta. Nog in 1956 werd er archiefopslagruimte bijgebouwd.⁵ De noordelijke en zuidelijke zijvleugels werden verlengd en de tuin aan de westzijde werd nu bebouwd en afgesloten, met een bebouwing in twee verdiepingen met kap. In doorsnede zijn ze gelijk aan de historische zijvleugels, maar wel met betonvloeren om de archiefstellingen te kunnen dragen. Bij de oudere zijvleugels werd de open galerij dichtgezet met een gepleisterde gevel en lichtkozijnen in een zelfde vorm en detaillering als bij de nieuwe bebouwing; zo was men beter beschermd tegen de invloed van het klimaat en werd oud en nieuw een geheel. De verschillende bouwfasen zijn alleen nog herkenbaar door de, pannendakscheidende, voormalige kopgevels van de oudere zijvleugels.

Afb. 6. De entree in de noordelijke zijgevel van het huis (foto Cor Passchier)

Van Molenvlietsche dijk naar een vijfbaans autoweg

Niet alleen het buitenverblijf veranderde sterk in de loop der jaren dat gold ook voor de omgeving. In de eerste helft van de negentiende eeuw was de landelijke atmosfeer aan het Molenvliet al geschiedenis geworden. Nadat Gouverneur-generaal H. Daendels in 1809 begon met de aanleg van de nieuwe bovenstad Weltevreden, 'Jakarta Pusat', werd de dijk naast de Molenvliet de belangrijke noord- zuidverbinding tussen de nieuwe stad waar steeds meer gewoond werd en de oude stad waar veelal gewerkt bleef worden. Wel bleef tot circa 1960 aan weerszijde van de Molenvliet het open karakter van de 'thuynen' herkenbaar.

Ali Sadikin als gouverneur van Jakarta was in de jaren zeventig verantwoordelijk voor de totale metamorfose van Molenvliet oost 'Hayam Wuruk' - en west 'Gaja Mada'. Als een Indonesische Haussmann saneerde hij op harde wijze en legde een nieuwe stedenbouwkundige structuur over de bestaande stad. Bij de Molenvliet werd een majeure verbreding van de straatprofielen gerealiseerd, zowel aan de oostzijde- als de westzijde kwamen vierbaans en soms zelfs vijfbaansrijstro-

Afb. 7. Het interieur vanuit de voorhal naar rechts gezien (foto Yori Antar)

Afb. 8. Het interieur vanuit de middenhal, gezien naar de entree deur in de voorgevel (foto Yori Antar)

ken. De oevers van het oude Molenvliet werden nadrukkelijker geformaliseerd met nieuw gemetselde kadewanden. De gevolgen voor de beeldkwaliteit van de omgeving waren desastreus. Voorerven verdwenen, panden werden gesloopt of er werd een stuk van afgesneden en van een nieuwe, pragmatische, frontgevel voorzien. Op restlocaties van de gesloopte panden werd nieuw gebouwd in de bekende 'billboard- non architectuur' en de gecreëerde smalle trottoirs werden al spoedig bij de handel getrokken. Wat rest is een voorbeeld van algeheel verlies van destructie want de verkeerssituatie is al weer net zo problematisch als voor de maatregelen werden genomen. Wel behoort het oude Molenvliet voorgoed tot het verleden. Anonieme- en rommelige bebouwing in enkele verdiepingen, half afgebouwde panden, wisselen zich af met moderne hoogbouw, het beeld van een ongecontroleerd proces in voortdurende verandering.

Dan is daar geheel onverwacht, terug liggend van de rooilijn en door eigen erf omgeven, de voormalige buitenplaats van Reinier de Klerk. Het oude landhuis met de bijgebouwen is het laatst overgebleven voorbeeld in zijn soort uit de achttiende eeuw in Indonesië. Het is dan ook al jaren op basis van de Indonesische monumentenwet, beschermd cultuuroord en kan dat door het 'nationale cadeau' ook nog lang blijven.

Het hoofdgebouw, in een gesloten quasi Hollandse stijl, kenmerkt zich door een sobere architectuur (afb. 6). Gepleisterde gevels met, op de spiegels in de borstweringen na, geen ornamentiek; rondom met kozijnen, aan de bovenzijde licht getoogd en schuiframen. Het huis bekroond met een drietal zadeldaken, aan de noord- en zuidzijde kortgesloten met verbindende dakvlakken waardoor het een reusachtig schilddak lijkt, gedekt met pannen en een rondom overstek van circa tachtig centimeter.

De buiten- en binnendeurkozijnen zijn bijzonder rijk gedetailleerd; met decoratief houtsnijwerk en allegorische voorstellingen in de bovenlichten van de hoofdentree- en zijentree's en de belangrijke binnenkozijnen (afb. 7). Het houtsnijwerk is waarschijnlijk verricht door Chinese vaklieden, evenals het schilderwerk in rode kleur en in detail met goudverf, wat ook

Afb. 9. Wateroverlast in de zijvleugels op het achterterrein (foto Han Awal)

in de Portugese Buitenkerk 'Gereja Sion' (1695) en in sommige oudere moskeeën het geval is. De plinten, drie rijen hoog in de belangrijkste vertrekken, lijken achttiende-eeuwse 'Delftse' tegels, maar ze zijn waarschijnlijk in China vervaardigd⁶, met afbeeldingen in sepia tinten voorstellende landschappen en taferelen uit de Bijbel. De plattegrond van het hoofdgebouw is helder en eenvoudig, in overspanningen van drie beuken in beide richtingen. Binnenkomend in de voormalige ontvangsthallen zien we twee vrije kolommen en aan weerszijden hoekkolommen in een Dorische orde, een architraaf dragend met een fries er boven, de voor- en middenruimte samenvoegend en het interieur een voorname uitstraling gevend (afb. 8). De oorspronkelijke vloerafwerking van gebakken rode plavuizen en cementdekvloeren is waarschijnlijk in de grote restauratie, in 1925, vervangen door respectievelijk marmer en eenvoudige grijze cementtegels. De verdieping, het eigenlijke woonhuis, heeft houten vloeren van brede delen op een kinder-moerbalklaag, de zoldervloer op houten balken en de samengestelde kapconstructies van hout, dragend een onbeschoten pannendak.

Afb. 10. Zijvleugel op het achterterrein (zie afb. 9) na restauratie (foto Cor Passchier)

De beide zijvleugels zijn via overdekte passages bereikbaar; hier waren de voormalige slavenvertrekken en overige dienst ruimten te vinden. In de detaillering van de gebouwdelen en de daken is de oudere bebouwing duidelijk van de latere twintig-eeuwse uitbreiding te onderscheiden. De zichtbare kopgevels aan de oostzijde van de zijvleugels zijn als klokgevel uitgevoerd; hetgeen aan de architectuur in een andere 'VOC' vestiging, de Kaapkolonie doet denken. Eveneens tot de oorspronkelijke bebouwing behorend, zijn de beide paviljoengebouwtes die links- en rechts van het hoofdgebouw staan. Tegen de muren staan pilasters die in getraceerd pleisterwerk zijn uitgevoerd. De plattegrondindelingen van deze gebouwtjes zijn niet meer origineel.

Nadat het opdrachtgeverschap was geregeld en er een team van architecten was gevormd; werd er een plan van aanpak opgemaakt en kon met het onderzoek worden aangevangen. De Indonesische overheid, vooral de Archeologische dienst, was een actieve discussiepartner in het voortraject en controleur tijdens de uitvoering.

Het achterterrein en de vloeren van de bijgebouwen stonden

Afb. 11. De voorgevel van het huis Reinier de Klerk na restauratie en bij avond (foto Yori Antar)

in het regenseizoen onder water konden wel tot zo'n twintig centimeter onder water komen te staan (afb. 9). Het was al direct duidelijk dat de drainage van het terrein een forse aanslag op het beschikbare budget zou gaan vergen. Verder waren er maar enkele fotobeelden van het achterterrein met gevels, uit de periode van voor de tweede wereldoorlog, beschikbaar, waarbij de voormalige open galerijen, op de begane grond en de verdieping, van de beide zijvleugels te zien waren. Op grond van het schaarse beeldmateriaal en onderzoek ter plaatse werd het duidelijk hoe de open galerijen met de kolommen, in de midden-jaren '50, waren gedicht met gesloten gevels. Het bleek zelfs mogelijk reconstructietekeningen te vervaardigen op grond waarvan besloten werd bij de historische zijvleugels de open galerijen weer terug te brengen (afb. 10). De latere bebouwing en uitbreiding van de zijvleugels in de architectuur werd gehandhaafd als representant van de geschiedenis die het gebouw had doorgemaakt.

Het hoofdgebouw bevond zich nog in een vrijwel unieke originele gesteldheid. Het was echter versleten en verkeerde in een slechte staat van onderhoud. Goten waren lek, schuiframen defect, geveluiken voor de kozijnen functioneerden niet meer en er waren problemen met optrekkend vocht. De toestand in de bijgebouwen was er veel slechter aan toe, waarbij er een onderscheid gemaakt werd voor de historische zijvleugels, gemetseld en gepleisterd en houten balklagen en de latere twintig-eeuwse uitbreiding geconstrueerd en gebouwd in beton en metselwerk.

Uiteindelijk werd er een restauratiebestek met tekeningen opgemaakt en kon er na aanbesteding met de werkzaamheden worden aangevangen. Er werd in het buitenterrein een nieuw drainagesysteem aangelegd, in de vorm van een ondergrondse afvoer met pompinstallatie en buffering. De dakconstructies werden hersteld- of geheel vernieuwd en herdekt. Kozijnen hersteld, de schuiframen vernieuwd; het houtsnijwerk in de bovenlichten van deurkozijnen werd ontdaan van de oude verflagen, waarbij verschillende technieken werden uitgetoet. Bij het vervangen van houtconstructies werd er hout verwerkt dat uit sloopdepots was verkregen. De gevels wer-

den gereinigd of opnieuw gepleisterd en alles geschilderd. De goede vaklieden kwamen overal vandaan: de beste houtbewerkers uit Japara, de stukadoors uit Bandung. Zelfs de oude slavenbel, die ooit op het achterterrein was geplaatst, werd teruggevonden in het bedrijfsmuseum van Stork-Werkspoor in Amsterdam. Een replica werd gegoten in Heiligerlee, deze is in een klokkenstoel, op de vermoedelijke plaats, weer op het achterterrein geplaatst. De bronzen bel heeft het rand-schrift "Gegoten int Ambagt Quartier Batavia 1722. J.Borchard".

De beëindiging van het project vond plaats in 1999, toen de minister van Binnenlandse zaken, de feestelijke openingshandelingen verrichtte. Het huis 'Reinier de Klerk' fungeert nu als accommodatie voor culturele evenementen en tentoonstellingen. In januari 2002, verwierf het Indonesisch- Nederlands architectenteam de Unesco Award of excellence, voor de restauratie.

Noten

1. V.I. van der Wall, *Oude Hollandsche buitenplaatsen van Batavia*, Deventer 1943, 22.
2. F. de Haan, *Oud Batavia*, Batavia 1922, 119.
3. Van der Wall 1943, 92.
4. J. de Loos-Haaxman, Johannes Rach en zijn werk. Batavia 1928, 119.
5. Arsip Nasional Republik Indonesia, *The Gedung Arsip Nasional RI through the ages*, Jakarta 1998, 27.
6. Kanttekening in de correspondentie van de historicus- archeoloog H(ans).J. Bonke met Cor Passchier, eind negentiger jaren twintigste eeuw.